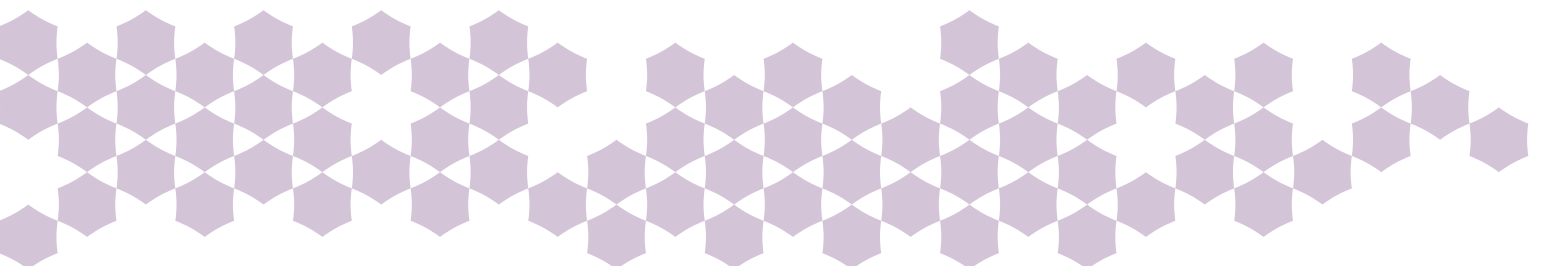

Utbildning och arbetsmarknad

Relationen mellan utbildning och arbetsmarknad kan beskrivas på olika sätt. Prognoser av de framtida behoven av utbildade inom olika områden visar att det kommer att råda brist inom vård och skola och överskott av exempelvis personal- och beteendevetare. Denna kunskap behövs bland annat som underlag för lärosätenas dimensionering av utbildningsutbudet och för studenter som ska söka till högskolan.

Matchning på arbetsmarknaden ur olika perspektiv

Relationen mellan den högre utbildningen och arbetsmarknaden kan studeras från olika perspektiv. En individ kan vara mer eller mindre anställningsbar vilket påverkar möjligheterna att få ett jobb och etablera sig på arbetsmarknaden. Detta beror bland annat på hur det som studenterna lär sig under utbildningen förhåller sig till de krav de möter i arbetslivet. Detta hänger samman med utbildningarnas utformning och innehåll. Matchningen mellan utbildning och arbete kan dock också beskrivas genom den strukturella balansen mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden. Det är möjligt att det utbildas för många eller för få inom vissa områden i relation till arbetsmarknadens behov. Detta hänger samman med dimensionering av utbildningsutbudet. Europeiska kommissionen utgår också från en uppdelning i dessa perspektiv och särskiljer beskrivningar som handlar om balansen mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft från de som berör individens kompetens (*Modernisation of Higher Education in Europe: Access, Retention and Employability 2014*, Europeiska kommissionen/EACEA/Eurydice, 2014).

I högskolelagen (1992:1434) och högskoleförordningen (1993:100) finns utbildningsmål som tydliggör vilka kunskaper, färdigheter och värderingsförmågor studenter ska ha förvärvat efter genomgången utbildning. Studenterna ska exempelvis utveckla förmåga att möta förändringar i arbetslivet. Dessa mål är styrande även om de inte i detalj avgör hur utbildningar konkret ska utformas eller vilket innehåll de ska ha.

När det gäller hur utbildningsutbudet ska dimensioneras har lärosätena relativt stor frihet, men det finns vissa faktorer som de måste förhålla sig till. Enligt lärosätenas regleringsbrev ska utbildningsutbudet vid universitet och högskolor svara dels mot studenternas efterfrågan, dels mot arbetsmarknadens behov av utbildade personer.

Att definiera och kartlägga arbetsmarknadens behov av utbildade personer är dock inte någon enkel uppgift. Olika typer av utbildningar kan fylla olika aspekter av arbetsmarknadens behov. Yrkesprogram kan bidra med ett tillskott av yrkesutbildade på arbetsmarknaden medan kurser på deltid och/eller distans kan tillgodose behov av vidareutbildning och utveckling av yrkesverkssammans kompetens.

Relationen mellan utbildning och arbete är också komplex eftersom vare sig utbuds- eller efterfrågesidan är statisk. Arbetsmarknaden är heterogen och förändras ständigt till följd av bland annat teknisk utveckling och innovationer, ökade krav på effektivitet och produktivitet, nya sätt att organisera arbetet samt ökad internationell konkurrens. Detta ställer inte bara nya krav på individens kompetens utan leder också till att nya typer av jobb

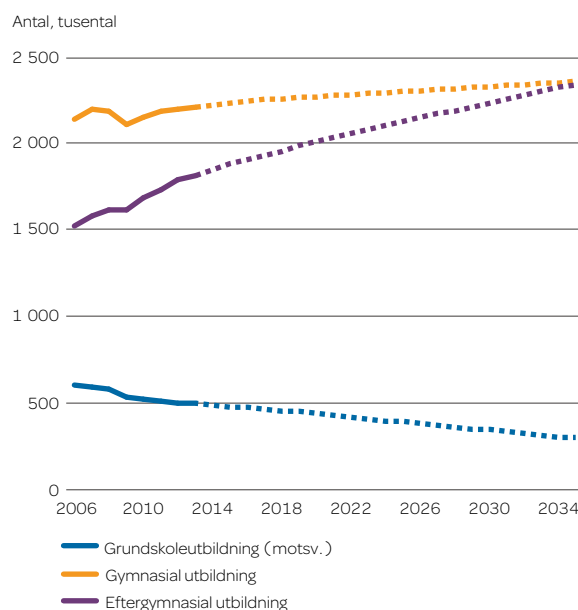
och branscher skapas och att andra minskar eller till och med försvinner. Utbildning kan också i sig vara en förändringskraft som påverkar utvecklingen på arbetsmarknaden och driver fram nya typer av arbeten när ny kompetens kommer ut på arbetsmarknaden.

Hur arbetsmarknaden kan beskrivas varierar för olika yrken och professioner. Vissa professionsutbildningar, som exempelvis läkarutbildningen, har tydliga målyrken och andra utbildningar, som exempelvis civilingenjörsutbildningen och generella program, är avsedda att förbereda studenterna för en bredare uppsättning olika arbeten och positioner på arbetsmarknaden. Detta har betydelse för hur utbildningen kan och bör utformas och fyllas med innehåll. För utbildningar med ett tydligare målyrke kan det också vara relativt sett lättare att avgränsa och beskriva en arbetsmarknad och således också mindre komplicerat att analysera hur behoven kan se ut, dels med avseende på kompetenskrav, dels med avseende på hur många utbildade personer som kan behövas.

Ökade kvalifikationer i arbetskraften

Överlag har både tillgång och efterfrågan på högskoleutbildade ökat de senaste decennierna och förväntas fortsätta att öka de kommande åren. Enligt SCB är det årliga tillskottet av högskoleutbildade till arbetsmarknaden betydligt större än antalet personer med högre utbildning som går i pension varje år och denna utveck-

Figur 51. Antal förvärvsarbetande 2006–2012 och beräknad efterfrågan på arbetskraft 2013–2035 med fördelning efter utbildningsnivå. Antalet eftergymnasialt utbildade (till övervägande del högskoleutbildade) ökade med drygt 260 000 mellan 2006 och 2012. KÄLLA: RAPPORT 2015.4, UKÄ.

ling väntas fortsätta (*Trender och prognoser 2014: Befolkningen/utbildningen/arbetsmarknaden med sikte på år 2035*, SCB, 2014). Antalet högskolestudenter är dubbelt så stort i dag som för ett par decennier sedan. Tillskottet av högutbildade till arbetsmarknaden påverkas dock inte bara av hur många som genomgår högskoleutbildning i Sverige utan även invandring av högskoleutbildade personer bidrar till en allt högre utbildningsnivå i den svenska arbetskraften (*Sysselsättningen 2030 – kan dagens försörjningsbörda bibehållas?*, SCB, 2012).

På dagens arbetsmarknad efterfrågas personer med högskoleutbildning inom fler yrken och för fler arbetsuppgifter än tidigare. Arbetsgivarna ställer allt högre krav på formella kvalifikationer inom olika yrkesområden. Detta behöver inte alltid betyda att den längre utbildningen faktiskt är nödvändig för jobbet. De ökande kraven på formella kvalifikationer är också en effekt av att antalet högskoleutbildade i arbetskraften har ökat. De som pensionerats under de senaste 10–20 åren har inom många yrken ersatts av personer med högre formella kvalifikationer än vad som krävdes för den äldre generationen. Sannolikt kommer efterfrågan på högutbildad arbetskraft att fortsätta öka (se figur 51).

Balansen mellan utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden

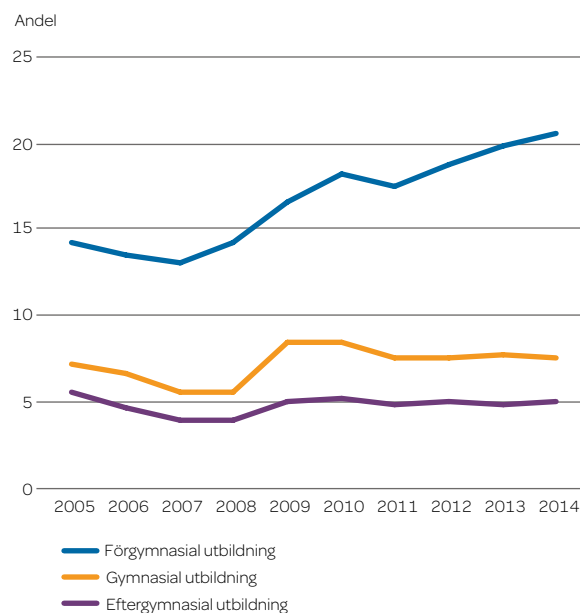
Lägre arbetslöshet med längre utbildning

Att ha en eftergymnasial utbildning är inte en garanti för att få ett arbete, men arbetslösheten är generellt lägre i grupper som har en längre utbildning. Individer med en examen från högskolan har bättre möjligheter att få arbete och har lägre arbetslöshet än de med gymnasial och förgymnasial utbildning. Av Statistiska centralbyråns arbetskraftsundersökningar, AKU, framgår att den totala arbetslösheten i befolkningen i åldern 15–74 år var 7,9 procent under år 2014 (8,2 procent bland män och 7,7 procent bland kvinnor). För dem med gymnasieskola som högsta utbildning var arbetslösheten 7,5 procent och för eftergymnasialt utbildade 5,0 procent (se figur 52). Sedan länge har högskoleutbildade haft lägre arbetslöshet än övriga grupper oavsett konjunkturläge.

Etableringen på arbetsmarknaden

Högutbildade har större möjligheter än lågutbildade att få ett jobb, men även att etablera sig på arbetsmarknaden i ett yrke som de är utbildade för. Ett sätt att följa upp den strukturella balansen mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden är att följa upp etableringen av olika högskoleutbildade grupper (*Etableringen på arbetsmarknaden 2011 – Examinerade läsåret 2009/10*, UKÄ, Rapport 2013:11).

Figur 52. Arbetslöshet i procent av arbetskraften i åldrarna 15–74 år 2005–2014 efter utbildningsnivå enligt SCB:s arbetskraftsundersökningar. KÄLLA: SCB

UKÄ (och tidigare Högskoleverket) har följt upp hur olika grupper med examina på grundnivå och avancerad nivå från högskolan har etablerat sig på arbetsmarknaden efter avslutade studier. Uppföljningarna baseras på uppgifter från Statistiska centralbyrån (SCB). I den senaste uppföljningen hade 78 procent av de som tog examen under läsåret 2009/10 etablerat sig på arbetsmarknaden, alltså 0,5–1,5 år efter examen. I stort sett samtliga examinerade, 97 procent, hade dock haft ett jobb under hela eller en del av året.

Andelen etablerade varierar relativt kraftigt mellan olika examensområden. Personer med examina inom områdena teknik, medicin och vård hade de högsta andelarna etablerade. Mer än 90 procent av de examinerade som hade etablerat sig hade ett yrke som kräver högskoleutbildning och de flesta hade också etablerat sig i ett arbete som var nära kopplat till examensinriktningen.

Under de senaste 15 åren har etableringen varierat med 13 procentenheter och den har som lägst varit 69 procent och som högst 82 procent (se figur 53). Överlag så följer etableringen konjunkturläget och en av topparna inträffade efter konjunkturuppgången som kulminerade 2008. Utvecklingen av andelen etablerade ser dock lite olika ut i olika grupper. Exempelvis kan neddragningar i offentlig sektor påverka etableringen inom vissa yrken och konjunkturförändringar kan påverka etableringen i andra. I den senaste uppföljningen var andelen etablerade män något högre än andelen etablerade kvinnor vilket till stor del berodde på att kvinnor och män var olika representerade i olika utbildningar och därmed etablerar sig inom olika sektorer.

Figur 53. Andelen kvinnor och män (samt totalt), i procent, som var etablerade på arbetsmarknaden 0,5–1,5 år efter examen åren 2002–2011 Observera att y-axeln är bruten. KÄLLA: RAPPORT 2013:11, UKÄ.

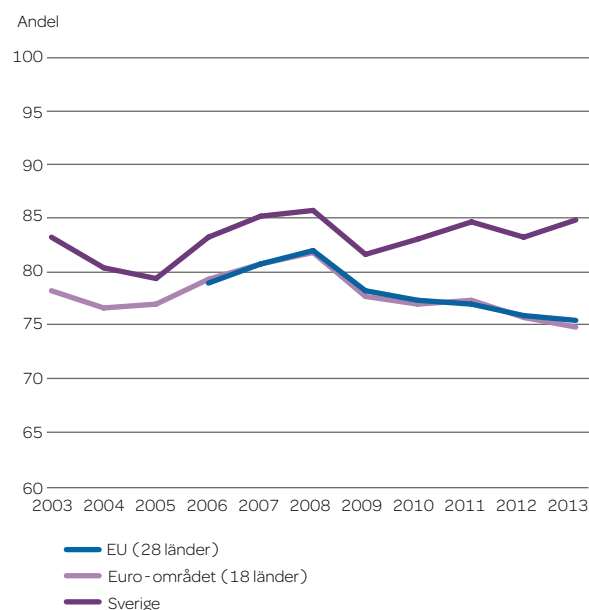
Generellt gäller att ju högre utbildning desto bättre är möjligheterna att etablera sig på arbetsmarknaden. En uppföljning av forskarutbildade på arbetsmarknaden gjord av Högskoleverket 2007 (enligt samma metod som använts för examinerade på grundnivå och avancerad nivå) visade att andelen etablerade av de doktorsexaminerade var 87 procent, dvs. högre än vad som uppmätts för grundnivå och avancerad nivå (*Forskarutbildade på arbetsmarknaden*, Högskoleverket, Rapport 2012:29 R).

Andelen som fått jobb efter eftergymnasiala studier i ett internationellt perspektiv

Europeiska kommissionen har beslutat om olika målsättningar eller riktmärken, så kallade benchmarks, inom strategin Europa 2020 varav vissa gäller utbildning (se kapitlet Internationellt perspektiv). Ett av dessa mål är att minst 82 procent av alla 20–34-åringar som genomgått eftergymnasial utbildning ska ha ett jobb senast 3 år efter examen (Europeiska rådet, 2012).

Enligt EU:s uppföljning hade år 2013 ungefär 85 procent av 20–34-åringarna jobb senast 3 år efter examen i Sverige (se figur 54). Andelarna som fått jobb har under det senaste decenniet hela tiden varit högre för Sverige än för EU-genomsnittet. Mellan 2003 och 2009 var skillnaden mellan två och fem procentenheter och förändringarna i Sverige och EU följdes åt. Efter 2009 har dock gapet ökat relativt kraftigt. För 2013 var andelen av de högskoleutbildade 20–34-åringarna som fått anställning senast 3 år efter examen ungefär 10 procentenheter högre i Sverige än i EU-länderna. Det ökade gapet sammanfaller med den ekonomiska krisen i Europa.

Figur 54. Andelen av de högskoleutbildade 20–34-åringarna, i procent, som fått anställning senast 3 år efter examen i EU (28 länder), Euro-området (18 länder) och Sverige mellan 2003 och 2013. Observera att y-axeln är bruten. KÄLLA: EUROSTAT.

Behovet av högskoleutbildade på lång sikt

Läget på arbetsmarknaden på kort sikt är av mindre intresse när studenter ska välja utbildning eller när lärosäten ska planera utbildningsutbudet. Istället behövs information om hur behovet och tillgången ser ut när studenterna är färdiga med sin utbildning samt även längre fram i tiden. Det är viktigt att skilja på kort och lång sikt när arbetsmarknadens behov av arbetskraft diskuteras. På kort sikt är konjunkturläget mycket betydelsefullt för balanssituationen på arbetsmarknaden. Studenter som börjar sin utbildning i år kommer dock, beroende på utbildningens längd, ut på arbetsmarknaden tidigast om tre till sex år. På lång sikt är det flera faktorer än konjunkturläget som kan påverka efterfrågan på olika utbildningsgrupper. Det kan vara hur näringsgrenarna utvecklas, hur arbetsmarknadens sammansättning av olika yrken ser ut eller demografiska förutsättningar, som bland annat påverkar hur många som går i pension. UKÄ (och tidigare Högskoleverket) ger regelbundet ut rapporter om det framtida balansläget på arbetsmarknaden i ett långsiktigt perspektiv för drygt 30 utbildningsgrupper på grundnivå och avancerad nivå. Beräkningarna görs av Statistiska centralbyrån och baseras på deras redovisning i *Trender och prognoser*. De senaste uppgifterna om beräknat framtida balansläge har uppdaterats i rapporten *Högskoleutbildningarna och arbetsmarknaden* (UKÄ, Rapport 2015:5).

Prognosen består av en tillgångsdel och en efterfrågedel. Tillgångsprognosen ger den totala tillgången på

utbildade som står till arbetsmarknadens förfogande medan efterfrågeprognosen ger arbetsmarknadens totala efterfrågan på utbildade. Beräkningarna ger den totala tillgången och efterfrågan på utbildade för varje prognosår med fördelning på utbildningsgrupp.

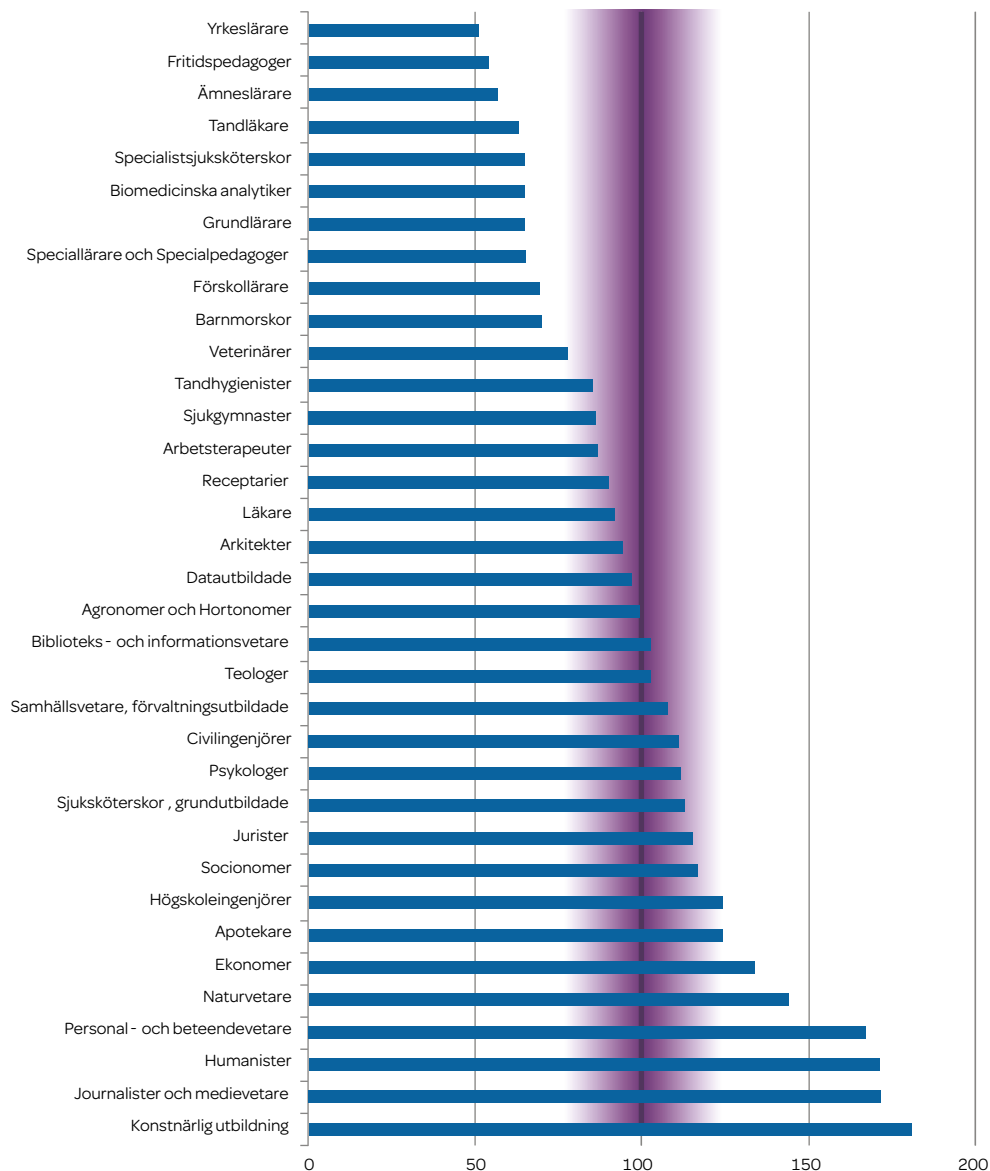
Flera behövs till vård och undervisning

Beräkningarna som beskrivs ovan visar hur balansläget mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden förväntas vara när de som börjar studera läsåret 2015/16 går ut på arbetsmarknaden. Resultaten visar på en beräknad framtida brist på olika lärarkategorier som yrkeslärare, fritidspedagoger, grundlärare, speciallärare och förskollärare. Även bland vårdutbildningar förväntas en brist på arbetsmarknaden uppstå. Bristen beror antingen på att

studenternas intresse för utbildningen är för litet eller på att lärosätena av olika skäl inte antar tillräckligt många studenter till utbildningen. Exempelvis är vårdutbildningar beroende av att sjukvården tar emot studenter för den verksamhetsförlagda delen av utbildningen. När det redan är brist på utbildade inom vården kan det vara svårt att handleda studenter i utbildning. I beräkningarna ingår de utbyggnader av högskolan som regeringen presenterade i budgetpropositionen 2015 (proposition 2014/15:1). Budgetpropositionen antogs inte av riksdagen men antas visa den inriktning den sittande regeringen vill ta.

Det finns en risk för framtida brist på bland annat yrkeslärare, fritidspedagoger, grundlärare, tandläkare och specialistsjuksköterskor om antalet nybörjare på dessa

Figur 55. Framtida balansläge på arbetsmarknaden. Figuren visar balansen mellan det beräknade antalet examinerade och rekryteringsbehovet (uttryckt i procent) för olika utbildningsgrupper om inga förändringar i antalet nybörjare sker inför läsåret 2015/16. KÄLLA: RAPPORT 2015:4.

utbildningar inte ökar. För tandläkarna skulle det behövas fler utbildningsplatser för att minska den befarade bristen. Detta gäller till viss del även läkarna, där Sverige sedan flera år inte är självförsörjande utan behöver lita till ett invandringsöverskott av läkare med utländsk utbildning.

Examinerade konstnärer, journalister, humanister, personal- och beteendevetare samt naturvetare är grupper som det finns stor risk för överskott på med nuvarande dimensionering av utbildningarna.

Det bör också påpekas att de uppgifter som redovisas här endast gäller under förutsättning att ingenting förändras i de antaganden som beräkningarna bygger på, till exempel att utbildningsvolymen ökar eller minskar mer än vad som är känt. Om pensionsavgångarna minskar betyder det också att det blir andra beräkningsresultat.

Sacos och Arbetsförmedlingens prognoser

Saco och Arbetsförmedlingen gör också regelbundet prognoser om framtidsutsikterna för olika yrken. *Framtidsutsikter Arbetsmarknaden för akademiker år 2019* (Saco 2014) respektive *Var finns jobben? Bedömning för 2015 och en långsiktig utblick* (Arbetsförmedlingen 2015).

Prognoserna från UKÄ, Saco och Arbetsförmedlingen visar på likartade bedömningar. Exempel på bristyrken i minst två prognoser är biomedicinska analytiker, receptarier och flera läraryrken. Ett överskott eller mindre goda utsikter förväntas bland yrken inom kultur och media samt för personal- och beteendevetare.

Arbetsmarknadens behov och dimensionering av högre utbildning

Beskrivningar av balansläget på arbetsmarknaden och prognoser som publiceras av UKÄ och andra organisationer syftar bland annat till att informera lärosäten och blivande studenter om arbetsmarknadens framtida behov i relation till utbildningsutbudet. Underlagen kan användas i arbetet med dimensionering av högskolans utbildningsutbud.

UKÄ har också följt upp hur lärosätena arbetar med dimensionering och hur de använder sig av olika typer av underlag (Dimensionering av utbildningsutbudet, UKÄ, Rapport 2015:7). Det material som ligger till grund för uppföljningen utgörs huvudsakligen av intervjuer med lärosätesföreträdare på central nivå. Uppföljningen visar att dimensioneringen av utbildningsutbudet är beroende av anslaget för utbildning på grundnivå och avancerad nivå och de resurser som högskolan förfogar över i form av bland annat lokaler, infrastruktur och lärarkompetens. Eftersom det tar tid att utveckla och anpassa utbildnings- och forskningsmiljöer menar intervjupersonerna att det krävs en långsiktighet i planeringen. Det är svårt för lärosätena att bemöta snabba

anslagsförändringar och ryckighet. På grund av att arbetsmarknaden är heterogen och ständigt föränderlig menar lärosätesföreträdarna att det är svårt att förutsäga framtida behov på ett tillförlitligt sätt inom många områden. Detta innebär att de anser att olika former av prognoser och planeringsunderlag främst kan användas som komplement till andra underlag.

Resultatet av UKÄ:s uppföljning visar att lärosätena, utifrån de förutsättningar som råder, strävar efter att utveckla organisationer som arbetar effektivt och ändamålsenligt med dimensioneringen av utbildningsutbudet. Lärosätena har strukturerat arbetet genom att införa tydligare strategier och skapa styrdokument samt nya beredningsorgan. Utvecklingen förefaller ha gått mot att även om fler beslut kring dimensioneringen fattas på central ledningsnivå, så finns det en medvetenhet om behovet att vara lyhörd och att arbeta med förankring i organisationen. Det framgår vidare att behovet att minska antalet helårsstudenter har lett till en strävan att göra utbildningsutbudet mer fokuserat, ofta på bekostnad av fristående kurser. Samtidigt värnar lärosätena om att kunna erbjuda en bredd i utbildningsutbudet.

Lärosätena konkurrerar också med varandra om studenter, men för att dimensioneringen ska kunna fungera effektivt i relation till både nationella och regionala behov krävs en kontinuerlig dialog och samordning mellan lärosäten, mellan lärosäten och arbetsmarknad samt mellan regering och lärosäten. Det krävs dessutom kunskap om arbetsmarknadens behov, men uppföljningen visar att arbetsmarknadsföreträdare i olika organ vid lärosätena sällan har en tydligt definierad roll eller mandat när det gäller att delta i arbetet med dimensionering av utbildningsutbudet.

Eftersom resurstilldelningen styrs av hur många studenter som påbörjar och genomför en utbildning får studenternas söktryck stor betydelse för dimensioneringen av utbildningsutbudet. Om det saknas sökande, eller om antalet som kan tas emot i verksamhetsförlagd utbildning är litet, så spelar det ingen roll om lärosätet har en beredskap att ta emot studenter.

UKÄ konstaterar att det som händer på arbetsmarknaden och inom politiken har avgörande betydelse för lärosätenas förutsättningar i arbetet med dimensionering. Lärosätena kan inte ensamma bära ansvaret för en effektiv dimensionering av utbildningsutbudet. Arbetsmarknaden har också ett ansvar att skapa incitament för studenter vid valet av yrke och utbildning genom att erbjuda attraktiva arbeten efter examen. Om det saknas sökande till lärarutbildningen, eller antalet som kan tas emot i verksamhetsförlagd i specialistsjuksköterskeutbildningen är litet, så spelar det ingen roll om lärosätena har en beredskap att ta emot studenter. Om exempelvis fler ska söka till lärare så krävs det att yrket anses attraktivt och för detta har även arbetsgivare ett ansvar. Resurstill-

delningen styr mot studenternas efterfrågan och i vissa fall fångas inte arbetsmarknadens behov upp av studenternas efterfrågan. Detta gäller inte minst inom områden som präglas av en politisk styrning, exempelvis vård och skola.

Det finns inget tydligt definierat mål för anpassningen av utbildningsutbudet till arbetsmarknadens behov och det är inte lätt att avgöra vad som krävs för att dimensioneringen ska anses vara effektiv. Uppföljningarna av studenternas etablering på arbetsmarknaden visar dock att de som genomgått en högskoleutbildning i stor utsträckning fått en stabil position på arbetsmarknaden i ett yrke som är i linje med den genomgångna utbildningen. Detta visar att utbildningsutbudet överlag förefaller vara relativt väl anpassat efter arbetsmarknadens behov.

Arbetslivsanknytning inom utbildningar

När det handlar om att beskriva relationen mellan utbildning och arbetsmarknaden så är det inte bara viktigt att studera den strukturella balansen (med avseende på arbetslöshet, sysselsättning eller etablering) utan även se till utbildningars innehåll och utformning. De formella kvalifikationskraven och andelen högutbildade i arbetskraften har ökat, men det har också växt fram nya krav på vilken kompetens de högskoleutbildade bör ha för att klara av att möta en föränderlig arbetsmarknads behov. Arbetsmarknadens förändring har lett till nya krav på bland annat olika former av generisk kompetens som interpersonella färdigheter (*The Employability of Higher Education Graduates: The Employers' Perspective*, Europeiska Kommissionen, 2013).

Lärosätena kan arbeta på olika sätt med att anknyta utbildningarna till arbetsmarknadens krav och behov, genom att till exempel på olika sätt samverka med arbetslivsrepresentanter vid utveckling av utbildningar (*Kontaktiviteter, Rapport 2012:23 R*, Högskoleverket). Högskoleverket har tidigare visat att många av de verksamheter för arbetsmarknadsanknytning som bedrivs innebär att arbetsmarknaden integreras i utbildningarna så att studenterna får tillfälle att tillämpa sina teoretiska kunskaper i praktiken. Till sådana verksamheter hör praktik i olika former, verksamhetsförlagd utbildning, olika slags arbetslivsknutna projekt i utbildningarna och examensarbeten som utförs i samverkan med arbetsgivare. Adjungerade lärare eller gästlärare som har en förankring på arbetsmarknaden kan användas i undervisningen.

Andra verksamheter handlar om att skapa och vidmakthålla kontakter mellan lärosätena och arbetsmarknaden i form av samverkan i så kallade programråd och beslutande organ, eller genom deltagande på konferenser eller andra former av möten med exempelvis klusterorganisationer, regionförbund och externa branschråd. Dessa kontaktformer är viktiga i lärosätenas arbete med arbetsmarknadsanknytning av utbildningarna. Kontakter mellan studenterna och arbetsmarknaden skapas också via forum som arbetsmarknadsdagar, där arbetsgivare bjuds in till lärosätet för att presentera sig och få direktkontakt med studenter.

